

Gespreksvaardigheid niet langer stiefkind

Enkele jaren geleden vroeg de VLLT aan de SLO om een bijdrage te leveren aan het ontwikkelen van een leerstoflijn voor gespreksvaardigheid voor Frans, Duits en Engels in de bovenbouw van havo en vwo. In april 1994 ging de SLO van start met een project in samenwerking met twee scholen die gedurende twee jaar mvt-breed SLO-materiaal in de lessen gebruiken. Een tussentijds verslag.

Veel docenten ervaren allerlei problemen bij het oefenen van gespreksvaardigheid in de bovenbouw havo en vwo. Grote klassen en het veelal ontbreken van geschikt materiaal waarmee leerlingen deze vaardigheid regelmatig en systematisch kunnen oefenen, zorgen ervoor dat gespreksvaardigheid vaak het stiefkind is van het moderne-vreemdetalenonderwijs. Gezien de nieuwe (concept)examenprogramma's mvt voor havo en vwo (CVE-mvt 1992 en VOG-mvt 1995) voor de nieuwe tweede fase, lijkt meer aandacht voor deze vaardigheid in de les vanzelfsprekend. Deze vernieuwing van het examenprogramma zal in de toekomst leiden tot veranderingen in de praktijk van zowel training als toetsing. Zo zal bijvoorbeeld in de nieuwe opzet spreekvaardigheid in het schoolonderzoek niet meer gecombineerd kunnen worden met literatuur.

'Nieuwe examenprogramma's impliceren meer aandacht voor gespreksvaardigheid.'

Projectopzet

Binnen de kaders van het nieuwe examenprogramma heeft de SLO een samenwerkingsproject opgezet met twee scholen: het Dr. Nassaucollege in Assen en het Mozaïekcollege in Arnhem. Met de docenten voor de moderne vreemde talen van beide scholen is in april 1994 afgesproken dat ze in het schooljaar 1994-1995 in de vooreindexamenklassen 20% van de lestijd (gemiddeld een half lesuur per week) aan gespreksvaardigheid zouden besteden. Tijdens deze lessen is door de SLO ontwikkeld materiaal gebruikt, dat door zowel leerlingen als docenten steeds na afloop vol-

gens bepaalde richtlijnen is geëvalueerd. In het schooljaar 1995-1996 is de lijn in de projectscholen doorgetrokken naar de examenklassen. Er zijn opdrachten ontwikkeld waarmee leerlingen zich kunnen voorbereiden op hun schoolonderzoek. Beide scholen hebben in hun schoolonderzoekregeling een onderdeel gespreksvaardigheid opgenomen zoals dat in een examen in de nieuwe tweede fase verwacht kan worden.

Tegelijkertijd wordt dit schooljaar het materiaal voor 4-havo en 5-vwo gebruikt door zo'n dertig talensecties verspreid over het hele land. De organisatie hiervan is in handen van de VALO-mvt, de veldadviescommissie die hierover in 1996 zal rapporteren. Deze secties hebben zich verplicht het gehele pakket uit te proberen en daarover regelmatig schriftelijk en mondeling tijdens een aantal bijeenkomsten te rapporteren. De praktijkgegevens van zowel de twee projectscholen als van de resonansscholen zullen gebruikt worden bij het opstellen van een leerlijn voor gespreksvaardigheid in de bovenbouw havo en vwo.

Eindtermen

Er is gekozen voor aansluiting bij de doelstellingen die zijn geformuleerd voor de nieuwe eindexamenprogramma's (CVE-mvt 1992 en VOG-mvt 1995). Allereerst geven wij hier de algemene doelstelling weer voor spreekvaardigheid, zoals geformuleerd door de Vakontwikkelgroep mvt:

De kandidaten zijn in staat aan een gesprek deel te nemen en een monoloog te houden in het kader van sociale contacten, persoonlijke behoeften, studie en werk. De bijdragen van de kandidaten variëren van voornamelijk korte antwoorden op gestelde vragen en het doen van mededelingen tot het genuanceerd weergeven en commentariëren van standpunten en meningen.

Deze op zich nog vage doelstelling is vervolgens uitgewerkt in een tiental eindtermen, die voor Frans, Duits en Engels voor zowel havo als vwo gelijk zijn. De eerste negen eindtermen zijn vooral beschreven in de vorm van taalhandelingen, zoals 'instrueren', 'bepleiten, klagen en onderhandelen' en 'standpunten en meningen genuanceerd weergeven'. De laatste eindterm heeft betrekking op het gebruik van de vreemde taal in praktijksituaties. Hiermee wordt bedoeld dat de leerlingen enkele keren in staat worden gesteld de taal in levensechte situaties met native speakers te gebruiken. In een toelichting wordt aangegeven dat dit het geval kan zijn door sprekers van de doeltaal op school uit te nodigen of door uitwisselingen te organiseren met scholen in het buitenland.

Niveau-onderscheid

Er zijn verschillende niveaus voorgesteld om zowel het onderscheid havo-vwo als het verschil tussen de talen onderling duidelijk te maken, zoals te zien in het schema.

	Engels	Duits	Frans
havo	niveau 3	niveau 3	niveau 2
vwo	niveau 4	niveau 4	niveau 3

Niveaus van gespreksvaardigheid

De belangrijkste niveau-onderscheidende elementen zijn:

- niveau 2: de kandidaten tonen eigen initiatief, hebben nauwelijks hulp nodig;
- niveau 3: de kandidaten kunnen ook argumenteren; er is variatie qua taalgebruik en onderwerpen;
- niveau 4: de kandidaten hebben een duidelijke presentatie en kunnen bijdragen leveren aan discussies; ze maken daarbij weinig grammaticale fouten.

Bij het maken van het lesmateriaal is met deze niveau-aanduidingen rekening gehouden. Zo zijn de oefeningen voor Frans minder moeilijk dan die voor Duits en Engels, en is de instructietaal bij Frans vaak het Nederlands, terwijl bij Engels de vreemde taal vanaf het begin voor alle instructies op papier en in de les wordt gebruikt. Duits neemt wat dit betreft een tussenpositie in.

Verschillen zijn er verder vooral in de kenmerken van het taalmateriaal en de vereiste kwaliteit van uitvoering. Met andere woorden, vwo-leerlingen moeten bij Engels bijvoorbeeld ingewikkelder taalmateriaal gebruiken en zij mogen minder fouten maken.

'Echte' communicatie

De algemene doelstelling, de eindtermen en de kenmerken van het taalmateriaal, zoals geformuleerd in het examenprogramma, leveren vooral elementen op voor de inhoud van het lesmateriaal. Zo zijn er oefeningen gemaakt waarin leerlingen leren onderhandelen (eindterm 5) in situaties die genoemd worden onder de kenmerken van het taalmateriaal. Het onderdeel 'kwaliteit van uitvoering' in de examenprogramma's is vooral van belang voor de beoordeling van de gespreksvaardigheid van leerlingen. Bij de toetsen die bij het lesmateriaal zijn ontwikkeld, is een scoreformulier gemaakt waarin de hiervan afgeleide criteria zijn terug te vinden.

Een laatste uitgangspunt bij de materiaalontwikkeling betrof de werkvormen en de aard van de oefeningen. Alle oefeningen zijn gemaakt voor kleine groepen: tweetallen, drietallen of grotere groepen, afhankelijk van de opdrachten. Bovendien speelt bij alle oefeningen op de een of andere manier een reële informatiebehoefte een rol. Het gaat dus om oefeningen waarin een informatiekloof zit, waarbij de ene leerling erachter moet zien te komen wat de andere leerling weet, denkt of vindt. Hiermee wordt gepoogd een basis te creëren voor echte communicatie.

Aufgabe 3 "Ich mach' mal weiter, ja!?" (Frage- und Antwortspiel)

Aufgabe: Ihr sollt versuchen, ein Gespräch möglichst lange 'in Fluß' zu halten.

Das scheint vielleicht Spielerei zu sein, aber in einem Gespräch ist es sehr nützlich, allerhand Sachen umschreiben zu können und die richtigen Fragen stellen zu können.

Schritt 1: Arbeitet zu zweit. Der eine Schüler eröffnet das Gespräch, der andere fragt nach; danach erklärt der eine (wiederum) etwas, der andere hakt nach usw. Der Frager tut somit, als ob er immer wieder einen Teil der Antwort nicht versteht. Er 'verführt' den Partner dazu, dieses Wort zu erklären oder zu paraphrasieren. Versucht beide diese Kette so lang wie möglich auszudehnen. Wechselt die Rollen, wenn ihr nicht weitermachen könnt.

Schritt 2: Wenn ihr beide einmal angefangen habt, sollt ihr zum Schluß noch aufschreiben, welche Fragen man in Zukunft öfter benutzen könnte, z.B. "Was bedeutet .....?"

Beispiel:

Du: "Hör mal, ich habe den Peter gestern getroffen!"
 Dein Partner: "Wie bitte, welchen Peter meinst du?"
 Du: "Du weißt schon, Peter, den Jungen, dem ich am Strand begegnet bin."
 Dein Partner: "Wie meinst du: 'am Strand'?"
 Du: "Wir waren doch vor einiger Zeit an der Küste und..."
 Dein Partner: "Was heißt: 'vor einiger Zeit'?"
 Du: "Im August, in den Sommerferien."
 Dein Partner: "Sag mal, wann hast du denn Ferien gehabt?"
 usw.

Mögliche Ansätze:

- "Ich mag Blumenkohl nicht sosehr."
- "Ich habe den neuen 'Stern' schon gekauft."
- "Es hat recht lange nicht mehr geregnet."
- "Ich verstehe diese Hausaufgabe wirklich nicht."
- "Ich glaube nicht an 'fliegende Untertassen'."
- "Die neuen Bundesländer sind beliebte Ausflugsziele."

Fragen:

Moelijkheidsgraad

Ons doel is een programma gespreksvaardigheid te ontwikkelen waarin een oplopende graad van moeilijkheid herkenbaar is. Waaruit die graad van moeilijkheid bij gespreksvaardigheid precies bestaat, is niet makkelijk aan te geven: complexe zaken zijn met simpele en beperkte taalmiddelen uit te drukken, terwijl heel eenvoudige dingen soms een heel specifiek en hoog niveau van taalvaardigheid vragen.

We hebben in dit kader gekozen voor een viertal dimensies bij het ontwikkelen van lesmateriaal:

- de mate van controle: van meer gesloten naar open oefeningen;
- inhoud: van gesprekken over concrete zaken naar gesprekken over abstractere onderwerpen;
- taal: van (relatief) eenvoudige taalmiddelen naar complexere;
- organisatie: van tweetallen naar complexere werkvormen, bijvoorbeeld een gedeelte van de oefening in tweetallen, daarna vormen twee paren een viertal, van viertallen naar de halve klas.

Per taal is steeds geprobeerd om in de leerlijn bij de opeenvolgende oefeningen op minimaal één van deze vier dimensies vooruitgang te boeken. Zo zijn de eerste opdrachten voor 4-havo tamelijk gesloten oefeningen voor tweetallen, met vrij weinig mogelijkheden voor eigen inbreng van leerlingen, over vrij con-

crete onderwerpen en met relatief eenvoudig taal- materiaal. In de loop van het gespreksvaardigheids- programma worden de verschillende oefeningen hoger ingeschaald op één of meer dimensies. Zo is er bij Frans een oefening voor begin 4-havo van het beken- de type 'Op een onbewoond eiland', waar de leerlin- gen het in tweetallen eens moeten worden over welke zes voorwerpen uit een lijst van twaalf zij mee zouden nemen naar een onbewoond eiland, en voor eind havo-4 een oefening waarin leerlingen een enquête moeten maken en afnemen over liefde, vriendschap, ouders of andere relaties. Deze oefenin- gen laten een inhoudsverloop van concreet naar ab- stract zien.

Andere oefeningen geven een verschuiving op de dimensie 'organisatie' te zien. De Duitse oefening 'Ich mach' mal weiter, ja!?', die wij hiernaast bij wijze van voorbeeld geven, wordt gedaan door tweetal- len, waarbij de een steeds doet of hij een deel van wat de ander zegt niet begrijpt (waardoor deze laat- ste voortdurend omschrijvingen moet geven), terwijl het spel 'Erzähl' mal', een soort ganzenbord, in groe- pen van vier leerlingen wordt gespeeld.

(Taal)hulpmiddelen

Een belangrijke manier waarop leerlingen hulp gebo- den wordt bij de uitvoering van de taken is te vinden in het materiaal zelf. Die hulp kan o.a. bestaan uit:

- een voorbeeld van een gespreksverloop;
- richtvragen of suggesties voor vragen; bij de eer- der genoemde oefening met een enquête kunnen leerlingen zelf vragen kiezen uit een interview dat ze horen om deze later voor hun eigen enquê- te te gebruiken);
- een overzicht van relevante taalhandelingen en taalmiddelen;
- suggesties voor bepaalde inhoudelijke aspecten die leerlingen bij de betreffende oefening naar voren kunnen brengen;
- oefeningen, waarin leerlingen uitgenodigd wor- den compenserende strategieën te gebruiken, zoals in de oefening 'Ich mach' mal weiter, ja!?', waarin de strategieën 'parafraseren' en 'omschrij- ven' centraal staan;
- grammaticatips, aan de hand waarvan leerlingen een pre-communicatieve oefening doen, voordat ze overgaan tot de discussie.

Integratie van vaardigheden

Gespreksvaardigheid is eigenlijk niet als een geïso- leerde vaardigheid te zien. Om een gesprek te kun- nen houden is op de een of andere manier input, zowel inhoudelijk als talig, nodig. Dit betekent bijna automatisch dat er bij de gespreksvoorbereiding gele- zen en/of geluisterd wordt en dat er aantekeningen gemaakt worden in de vreemde taal.

Introduction New York, New York

Situation: You and your penfriend from Spain have won the first prize in an essay contest organized by USIA (United States Information Agency). The first prize is a week's stay in New York sponsored by USIA. Before the two of you go you will have to present your plans for this week to the Cultural Attaché at the American Embassy in The Hague. So they can make the necessary arrangements for you. And, of course, they have to know how much money you will need for your trip. USIA has sent you lots of information about New York (see maps and brochure) and a planning paper.

Aim: Making a detailed planning for a week's holiday. Arrival New York Sunday 8 p.m. local time. Departure Saturday 11 a.m.

Activities: Speaking English is the most important activity in this task, but you need listening, reading and writing as supporting activities when making a planning.

1. Listening to a few conversations in which people are making plans and arrangements.
2. Practising some language functions useful for making plans and arrangements.
3. Familiarizing yourselves with the map of New York, especially Manhattan Island.
4. Reading information about New York.
5. Planning your week's stay in New York, discussing the various possibilities and each other's likes, dislikes and preferences.
6. Filling out your planning paper.
7. Presenting highlights of your programme to the group.

Materials: I Workbook For making notes, writing down the answers to tasks, filling out your planning forms etc. Checksheets available from your teacher.
 II Textbook You will find activities and tasks, tapescripts, map 1 of New York, texts etc. in this textbook.
 III Information Booklet: Brochure.
 IV Map of Manhattan.
 V Logbook to mark progress.

Assessment: You will get a mark for the work done in your workbook and a mark for your presentation (activity 7). After the work done on New York, New York you will get an oral test in which the main emphasis is on planning and negotiating.

New York, New York

Logboekje: bij te houden per tweetal

Naam: _____ Klas: _____

	Tot hoe ver gekomen?	Commentaar	Commentaar docent
Les 1			
Les 2			
Les 3			
Les 4			
Les 5			
Les 6			

Evaluatieformulier New York, New York

In proefsituaties moet je er nu eenmaal achter zien te komen 'of het gelukt is'. We doen dus weer een beroep op jullie medewerking. Probeer met zijn tweeën tot gezamenlijke uitspraken te komen (weer onderhandelen dus!). Aan de achterzijde van dit papier kun je verder kwijt wat je wilt. We nodigen je uit daar gebruik van te maken.

- 1a. Hoe intensief heb je moeten onderhandelen om tot een gezamenlijke planning te komen?
  - nauwelijks, we waren het redelijk snel met elkaar eens
  - matig
  - voortdurend, we hadden nogal verschillende opvattingen
- 1b. Noem kort een paar argumenten die daarbij een rol speelden.

_____

_____
- 1c. Over welke activiteit moest het zwaarst worden onderhandeld?

_____
- 1d. Wat was bij het onderhandelen

moeilijk (m)	redelijk te doen (r)	gemakkelijk (g)?
--------------	----------------------	------------------

  - _____ het bedenken van argumenten om de ander te overtuigen
  - _____ het formuleren van argumenten etc. in het Engels
  - _____ het zoeken naar en het gebruik van de juiste woorden
  - _____ het bedenken van tegenargumenten etc.
  - _____ het formuleren van tegenargumenten etc. in het Engels
2. Heb je tijdens de onderhandelingen gebruik gemaakt van de taaloefeningen die je in het begin van de lessen gedaan hebt?

☐ nauwelijks	☐ soms	☐ vaak
-------------------------------------	-------------------------------	-------------------------------
3. Wat vond je van deze lessenserie alles bij elkaar?

leuk/niet zo leuk	* moeilijk/makkelijk	
nuttig/nutteloos	* interessant/saai	

 Toelichting hierbij. Daarbij kun je iets over deze activiteit zeggen in vergelijking met de 'gewone lessen'.

_____
4. Hoe verliep de samenwerking bij het pairwork?

☐ slecht	☐ redelijk	☐ goed
---------------------------------	-----------------------------------	-------------------------------
5. Hebben jullie bij het pairwork steeds Engels gepraat?

☐ voortdurend	☐ redelijk veel	☐ niet zo veel
--------------------------------------	--	---------------------------------------
6. Hebben jullie je plannen gepresenteerd aan medeleerlingen? ja/nee. Geef daarover kort een mening.

_____
7. Binnenkort krijg je een spreektoets over 'onderhandelen'. Denk je dat je daarvoor meer oefening nodig hebt? ja/nee

Zo gaat soms een specifieke luisteropdracht vooraf aan het gesprek waarin zowel inhoudelijke als talige input uit de luistertekst gebruikt kan worden. Het voorbeeld 'New York New York', een project dat ongeveer zes lesuren in beslag neemt, illustreert dit het duidelijkst. Het betreft hier een veelomvattende taak, bestaande uit zeven activiteiten, waarbij een beroep gedaan wordt op alle vaardigheden: luisteren, lezen,

en andere keren bespreken ze de activiteit na aan de hand van richtvragen. Tijdens het project 'New York New York' houden leerlingen een logboekje bij dat na elke les door de docent van commentaar kan worden voorzien. Na afloop van het project vullen ze een evaluatieformulier in dat henzelf en de docent wat meer zicht geeft op hun gespreksvaardigheid. Overigens hebben we in de projectscholen gemerkt dat leerlingen in de loop van het jaar minder behoefte kregen aan directe controle en correctie naarmate ze meer overtuigd raakten van het nut van het oefenen en het daadwerkelijk gebruiken van de vreemde taal. Voor alle talen zijn in het laatste trimester toetsen gegeven, die qua vormgeving en inhoud aansloten bij de voorafgaande oefeningen en die meetelden bij het bepalen van rapportcijfers. Bij de beoordeling speelden de volgende criteria een rol: uitvoering van de opdracht en volledigheid, begrijpelijkheid, spreekgemak, grammatica en uitspraak.

Ervaringen en knelpunten

De ervaringen met het materiaal, de werkwijze op de twee projectscholen en de reacties van de resonansscholen zijn tot nu toe overwegend positief. Het was voor docenten en leerlingen vooral in het begin wenen. Docenten moesten leren gedeeltelijk de centrale leiding tijdens hun lessen uit handen te geven en een zekere mate van chaos te accepteren. Veel leerlingen waren niet gewend om meer dan een paar woorden in de vreemde taal te zeggen en hadden weinig ervaring met het werken in tweetallen. In de loop van het vorige schooljaar is bij veel leerlingen van de projectscholen een gevoel van zekerheid gegroeid dat 'learning by doing' kan geven. Ook docenten hebben meer greep gekregen op het systematisch en regelmatig trainen van gespreksvaardigheid en op het hantieren van meer en verschillende werkvormen in hun lessen.

Zoals zo vaak het geval is in experimentele situaties, is ook in dit project materiaal ontwikkeld dat in de huidige praktijk bruikbaar moet zijn, maar dat ook moet anticiperen op toekomstige ontwikkelingen. In de afgelopen tijd zijn we in dit project dan ook een aantal knelpunten tegengekomen. De klassen zijn vaak erg groot, en voor leerlingen en docenten is het onbevredigend dat bij het oefenen van deze vaardigheid maar weinig gerichte feedback gegeven kan worden. Leerlingen voeren wel oefeningen uit, maar kunnen zelf moeilijk controleren of ze het wel goed doen, en of ze vooruitgang boeken wat hun gespreksvaardigheid betreft. De docent kan in een klas van soms meer dan 30 leerlingen niet overal tegelijk zijn en hij kan slechts op beperkte schaal hulp bieden.

Toekomstige ontwikkelingen

De randvoorwaarden op scholen kunnen bij de invoering van het studiehuis in de nieuwe tweede fase ingrijpend veranderen. In het nieuwe studiehuis zal het in principe mogelijk zijn gespreksvaardigheid in kleine groepen van 12 à 16 leerlingen te oefenen, waardoor de mogelijkheden voor feedback en correctie aanzienlijk groter worden. Op een aantal van de scholen die meedoen aan dit samenwerkingsproject is deze mogelijkheid, tot grote tevredenheid van

'Bij veel leerlingen is een gevoel van zekerheid gegroeid dat 'learning by doing' kan geven.'

schrijven en spreken. De slotactiviteit, het presenteren van hoogpunten van een verblijf in New York, is een directe voorbereiding op het kunnen houden van een monoloog in de vorm van een presentatie, één van de eisen in het nieuwe eindexamenprogramma.

Evaluatie, feedback en toetsing

Het geven van feedback op leerlingactiviteiten op het gebied van gespreksvaardigheid is geen eenvoudige zaak, vooral niet in grote klassen. Op verschillende manieren zijn in het lesmateriaal onderdelen ingebouwd, waarbij de leerlingen zelf kunnen reflecteren op hun prestaties en waarbij de docent feedback kan geven. Zo wordt er soms van leerlingen gevraagd op te schrijven wat ze moeilijk vonden aan de opdracht,

zowel docenten als leerlingen, al praktijk geworden. Ze werken met een halve klas aan gespreksvaardigheid, terwijl de andere helft in een ander lokaal (al dan niet met een surveillant) met een andere vaardigheid, bijvoorbeeld lezen, aan het werk is. Een andere mogelijkheid is gebruik maken van een lesrooster, vooruitlopend op de nieuwe tweede fase, met bijvoorbeeld een indeling per week voor één of twee verplichte lessen voor de hele klas en de overige uren voor kleine groepen uit de klas, waarin intensief gespreksvaardigheid getraind kan worden. Nu docenten ervaren dat gestructureerd werken aan de opbouw van gespreksvaardigheid wel degelijk mogelijk is, kunnen ze ook beter onderbouwd het gesprek aangaan met de schoolleiding over verbetering van de randvoorwaarden voor de lessen gespreksvaardigheid.

Tot slot

In de loop van 1996 zal op grond van de ervaringen van project- en resonansscholen het materiaal voor Frans, Duits en Engels door de SLO bijgesteld worden. Daarna zal zowel het lesmateriaal als een verslag van het project gepubliceerd worden. Verschillende uitgeverij hebben belangstelling voor het project getoond zodat dit SLO-materiaal ook in de leermiddelen voor de nieuwe bovenbouw terecht zal kunnen komen.

Literatuur

- Commissie Vernieuwing eindexamenprogramma's moderne vreemde talen havo en vwo, *Eindrapport*, Arnhem, april 1992.
- Lenaerts, G., en H. Mulder, *Gespreksvaardigheid Frans in de bovenbouw van havo en vwo. Concept-lesmateriaal*, interne SLO-publikatie, Enschede, september 1995.
- Meijer, D., en T. Peters, *Gespreksvaardigheid Duits in de bovenbouw van havo en vwo. Concept-lesmateriaal*, interne SLO-publikatie, Enschede, september 1995.
- Toorenburg, H. van, en F. Staatsen, *Gespreksvaardigheid Engels in de bovenbouw van havo en vwo. Concept-lesmateriaal*, interne SLO-publikatie, Enschede, september 1995.
- Vakontwikkelgroep moderne vreemde talen, *Examenprogramma's moderne vreemde talen havo/vwo*, Enschede, oktober 1995.

Francis Staatsen

Studeerde Engelse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Is vanaf 1973 werkzaam in het onderwijs. Combineert sinds 1989 werkzaamheden binnen het project VO-mvt van het Instituut voor Leerplanontwikkeling in Enschede met lesgeven: tot 1994 als docente Engels in het voortgezet onderwijs en vanaf 1994 als vakdidacticus bij de vakgroep Engels van de Hogeschool van Utrecht. Publiceerde, naast enkele voorstudies voor leerplanontwikkeling en artikelen over literatuuronderwijs, *Van strip tot stroming. Literatuur in de voorstellen voor nieuwe eindexamenprogramma's moderne vreemde talen havo*

en vwo (Enschede, 1994); samen met SLO-collega's schreef ze *Moderne vreemde talen in de basisvorming. Kerndoelen in de praktijk* (Bussum, 1994).
Adres: Postbus 2041, 7500 CA Enschede, 053-4840613.

**TALENCURSUSSEN IN HET
BUITENLAND VOOR JEUGD EN VOLWASSENEN**

Engels in Cambridge, Londen en Bath
Frans in Tours
Spaans in Malaga
Speciale cursussen voor 50+

Al meer dan 10 jaar ervaring in talenreizen
Voor meer informatie en brochures bel:
Language Schools Abroad, Tel 0252-232671